ВІДЗИВ

на дисертацію ***Оксани Михайлівни Б о г у ш «Українська астрономічна термінологія кінця XIX – першої третини XX століття: ґенеза, структура, системна організації)»***, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук із спеціальності 10.02.01 - українська мова. – Львів, 2015 – 170 с. + *список використаних джерел* (с.171-173); *список літератури* (с. 174-204); **д о д а т к и: А.** *Функціонування термінів та терміносполучень астрономії в лексикографічних працях XIX – першої третини XX ст. та в сучасних астрономічних виданнях* (с. 205-327); **Б**. *Функціонування астрономічних номенів у лексикографічних працях XIX – першої третини XX ст. та в сучасних астрономічних виданнях* (с. 328-333); **В**. *Продуктивність полісемії в астрономічній термінології кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 334); **Г**. *Різновиди синонімів в українській астрономічній терміносистемі кінця XIX – першої третини XX ст.*(с. 335); **Д**. *Терміни-антоніми в астрономічній термінології кінця XIX – першої третини XX ст.*(с. 336); **К**. *Продуктивність омонімії в українській астрономічній терміносистемі кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 337); **Л**.*Структурні типи астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 338); **М.** *Способи творення астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 339); **Н**. *Різновиди морфологічного способу термінотворення* (с. 340); **П.** *Алфавітний покажчик українських астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 341-356).

Збагачення словникового складу української мови, як і інших мов, є важливим показником суспільного розвитку на сучасному етапі державотворчого процесу. Увага науковців до цієї проблеми останнім часом зростає на всіх континентах планети не випадково: йде зближення економічних, політичних, культурологічних, наукових інтересів людства, активізується вплив засобів масової інформації в усіх сферах життя. Йде відкрита боротьба за сфери впливу між економічно розвинутими країнами світу за виживання й самозбереження країн, які стали на шлях самостійного розвитку. Це стосується й астрономічної галузі суверенної України, яка має древні витоки становлення й розвитку астрономічної термінології, що з покоління в покоління передавалася в живому та писемному мовленні, ретельно карбуючи те, що породжувалося в номінативній стихії світосприйняття. З огляду на це вважаємо обрану тему дисертації ***актуальною і п р а к т ч н о*** вагомою у висвітленні важливих проблем розвитку сучасної української астрономічної термінології. Постає гостра потреба не тільки відродити те, що було властиве попереднім поколінням, але й зберегти його повноцінно і передати прийдешнім впорядковану астрономічну терміносистему; уважно придивлятися до сучасних чинників

унормування термінів цієї галузі, мудро виважуючи її позитивні й негативні тенденції і позбавляючись того, що замулює чисті джерела української самобутності. Безсумнівно, що для цього потрібний цілісний мовний аналіз цих термінів, на основі чого постане об'єктивна картина, аби збагнути: що ж відбувається в цій специфічній системі нашої мови й що необхідно зробити, аби не допустити тих мовних покручів, які знецінюють віковічні надбання національної основи української термінології, її питомої семантики й милозвучності.

Саме цьому завданню й відповідає дисертаційне дослідження Оксани Михайлівни Богуш, яка на основі фахової літератури та астрономічних словників дослідила історію становлення української астрономічної термінології і з'ясувала чинники її формування та джерела поповнення в хронологічних рамках обраної теми; виявила лексико-семантичні особливості та способи деривації досліджуваних термінів; визначила співвідношення національного та інтернаціонального в системі цих мовних одиниць; висвітлила динаміку функціонування від кінця XIX – початку XXI ст., акцентуючи на процесах сталості і поповнення астрономічної терміносистеми на основі українських термінів та запозичень, що формували літературну норму; визначила значеннєві зміщення в багатозначних словах цієї галузі внаслідок перенесення назви за подібністю чи суміжністю; охарактеризувала метафоричні та метонімні зв'язки між компонентами складних термінів; розробила методологію вмотивованості вторинних терміноодиниць за ступенем відображення мотивувальної ознаки на рівні сем; подала рекомендації щодо унормування досліджуваних номенів; уклала Реєстр термінів, які не тільки унаочнюють результати дослідження, а й мають важливе *практичне* значення для укладання відповідних словників, а також слугуватимуть широкому колу науковців астрономів, лінгвістів, працівників ЗМІ, етнографів та в навчальному процесі вишів України.

Подана до захисту робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів, висновків, списку використаної літератури, умовних скорочень, 10 додатків.

У ***«Вступі»*** (с.9-15) подається характеристика сучасного стану розробки обраної теми, визначається мета, методи опрацювання, завдання роботи, джерельна база, об'єкт й предмет аналізу, актуальність і новизна дослідження та його практичне значення, апробація результатів, принципи унормування астрономічних найменувань.

Перший розділ «***Формування та розвиток української термінології кінця XIX – першої третини XX століття*** (с.16-42) присвячений висвітленню становлення та розвитку української астрономічної термінології в межах обраної хронології. Він складається з 5-и підрозділів, які логічно взаємопов'язані й послідовно розкривають етапи формування досліджуваної системи термінів у Галичині (роль Наукового товариства імені Шевченка; перший словник астрономічних термінів Володимира Левицького) та

Наддніпрянській Україні (словник астрономічних термінів Федора Калиновича та Григорія Холодного та інших публікаціях).

Висвітлюючи вагомі здобутки української астрономічної термінології, які лягли в основу національного термінотворення, дослідниця привертає увагу до позамовних чинників припинення розвитку цієї галузі мовознавчої науки в 30-ті роки XX ст., що завдало нищівного удару українській школі термінознавства внаслідок переорієнтації на російську терміносистему.

У другому розділові ***«Склад і системна організація української астрономічної термінології кінця XIX – першої третини XX століття»*** (с.43-80), який вибудовується на основі двох підрозділів, з'ясовується тематична класифікація української астрономічної термінології (далі скорочено - УАТ. – А.П.) {виокремлено 15 ТГ, кожна з яких віддзеркалює кількість термінів і їх паспортизацію, як-от: 3) ***назви приладів, пристроїв, механізмів:*** *актинограф* [АТН, с.11], *альтазімут* [АОАК, с. 6], *геліограф* [АТН, с. 18] і т.д. (с. 45)} та подається ґрунтовний аналіз її лексико-семантичних груп у такій послідовності:

а) гіперо-гіпонімічні відношення в астрономічній термінології (термін ***південник*** [АТН, с. 42] зі значенням «поздовжній круг, що перетинає рівнолежник і переходить через оба бігуни (ЛНС, 22) виступає гіперонімом до гіпонімів *галактичний, земний, місцевий, небесний, нульовий* (с. 51);

б)полісемія українських астрономічних термінів: 1) зовнішньосистемна полісемія (астрономтермін – загальновживане слово): *календар* АОАК, с.8 / АТН, с. 29 (астр.) - система літочислення, що за основу має астрономічні з'явища, зміну дня й ночі, доби року (СЧС(Б), с.189), *календар* (заг.) – показник всіх днів на рік, свят, видатних подій та різних відомостей (СЧС(Б), с.189)[с. 56]; 2)міжсистемна полісемія (астрономтермін – термін інших галузей знань): *азімут* [АОАК, с.6] / *азимут* [АТН, с.11] (астр.) – кут, який замикає полуденник якоїсь звізди з полудневим колом даного місця (СЧС, с. 8), *азимут* (військ.) – кут, який утворюється заданим напрямом руху й напрямом на північ (СУМ, т. 1, с.24) [с. 57]; 3)внутрішньо системна полісемія: *констеляция* [АОАК, с. 8] / *констеляція* [АТН, с. 31] – 1) взїмне положення звізд, 2) громада звізд (СЧС, с. 167);

в) синонімія в астрономічній терміносистемі 1) позичений термін та власне український термін: *космогонія – світотвір*[АТН, с. 31]; 2) синонімічні українські терміни: *блимання – мигтіння, крайнебо – обрій* [АТН, с. 13, 31] (с. 63); *літавець – летюча зоря* [АТН, с. 33] (с. 65), *вертикальний годинник – прямовисний годинник* [АТН, с. 19] (с. 67);

г) антонімія астрономічних термінів: *світанок (світання)* [АТН, с. 53] – *смеркання (стемніння)* [АТН, с. 54] (с. 72), *захід* [АОАК, с. 8; АТН, с. 24] – *схід* [АТН, с. 58] (с. 73);

д) омонімія астрономічних термінів: *орбіта* [АТН, с. 40] (астр.) – дорога обігу якого-небудь небесного тіла (СЧС, с. 22), *орбіта* (анат.) очна ямка (СЧС, с. 22) [с. 76].

Охарактеризувавши явища полісемії в УАТ, дисертантка детально розкриває механізми вторинної номінації, посилаючись на усталені положення дослідників й акцентуючи на тому, що, виникаючи на базі загальновживаного слова, термін набуває нового наукового поняття, нової реалії, що призводить до змін у сфері наукової картини світу. Такі мовні явища вона розкриває достатньо класифікованим, ілюстративним матеріалом лексикографічних джерел з відповідними коментарями щодо їх етимології, словотвірних особливостей. Такий підхід у з'ясуванні вмотивованості вторинних термінів дав можливість дослідниці сформулювати лаконічні узагальнення та аргументовані висновки, в яких визначаються закономірні способи творення, обумовлюється їх активність і продуктивність, частотність вживання, поширення в загальнонародній мові та інших терміносистемах, виявити наявність варіантів і запозичень з інших мов, що потребують унормування.

У третьому розділі ***«Структурно-словотвірна та генетична характеристика української астрономічної терміносистеми кінця XIX – першої третини XX століття»*** (с.81-142), який складається з 4-х підрозділів, детально охарактеризовано:

а) лексико-семантичний спосіб творення астрономічних термінів за схожістю зовнішніх та функціональних ознак, наприклад: *приплив* [АТН, с. 46] (заг. – періодичне підвищення рівня води в океанах і відкритих морях (СУМ, т.VII, с. 711); астр. – періодичні вагання рівня моря і підношення, зумовлені притяганням Сонця і Місяця (УЗЕ, т.2, с. 1146) і т.п. Тут особливу увагу привернуто до аналізу продуктивного явища вторинної номінації – ***метафоризації***, де виокремлено 4 тематичні групи астрономічних найменувань внаслідок метафоричного перенесення значення загальновживаних слів за зовнішнім виглядом об'єкта, а саме: 1) **назви предметів побуту** – *мітла*; 2) **назви деталей машин та механізмів** – *вісь, чіп* ; 3) **назви частин тіла** – *вічко, ручка, хвіст*;4) **назви споруд** – *канал, стовп* (с. 86-87), а також висвітлено метафоризацію як окремих слів (*день, ніч, ядро*), так і термінів-словосполучень (*голова комети, зоряний рій, корона Сонця* та ін.) [с. 87]. Аналогічно проаналізовано ***метонімічні перенесення*** (с.88-92) та процеси термінотворення внаслідок переходу з однієї терміносистеми до іншої з таких галузей знань, як географія (*довгота, екватор*), математика (*висота, квадратура, трикутник*), фізика – *збурення, рефракція* (с. 92-93). Досить лаконічно сформульовані принципи взаємодії метонімних відношень між однорідними та неоднорідними категоріями, привертається увага до поширення метонімних одиниць, що виникають на основі синтаксичних контактів. Кожна метонімна транспозиція

проілюстрована відповідним матеріалом з вказівкою на продуктивність чи навпаки;

б) морфологічний способи термінотворення (10 суфіксальних моделей + групу дериватів з нульовою суфіксацією типу *відплив, вступ, ущерб* та ін. [с. 99] + 5 моделей суфіксально-префіксальних способів термінів-іменників, прикметників, дієслів; осново- і словоскладання [с. 100-108]) та продуктивність аналітичного способу (***двокомпонентні терміносполуки***, утворені за моделлю **прикметник +іменник:** а) з двох українських складників: *відносна похибка, зоряна величина;* б) гібридні словосполучення – з українського та чужомовного компонентів: *аномалістичний місяць, астрономічна точка* [с. 110]; в) словосполучення з двох чужомовних компонентів *абсолютна орбіта, геліоцентрична координата* [с. 111] та ін. моделі: **прикметник + іменник:** *велика планета, кометне зерно;* **прикметник-відантропонім+іменник:** *Кеплерів закон* та ін.; іменник у Н.в. +іменник у Р.в.: *бігун неба, вага часоміра* тощо [с. 112-117]), а також ***трикомпонентні терміносполуки*** типу *точка зимового сонцевороту, справжня рівноденнева точка, падаючі часові звізди* (с. 117); визначає специфіку освоєння іншомовних запозичень, їх тематичне групування (с.118-133) та функціональні можливості номенів і способів частиномовного вираження української астрономічної термінології (с. 133-139).

Як і в попередніх розділах, дисертантка посилається на теоретичні праці мовознавців, не обминаючи дискусійних питань і дотримуючись чіткої систематизації численного ілюстративного матеріалу, кількісної характеристики кожного мовного явища, використовуючи для наочності діаграми (с. 132, 139).

Четвертий розділ ***«Функціонування українських астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX століття у сучасній національній астрономічній терміносистемі»*** (с. 142-159) присвячений з'ясуванню спільного та відмінного в системній організації тематичних груп досліджуваних термінів, зміні семантичної структури (виділено 3 типи семантичних трансформацій: *розширення, звуження, переосмислення;* збагачення сучасної синоніміки УАТ за рахунок різних видів терміносполучень, с.150-153) та їх новаціям у способах словотворення шляхом метафоризації однослівних термінів та терміносполук, абревіаційного та аналітичного способів (с. 153-157), а також рекомендаціям щодо проблеми унормування астрономічної терміносистеми (с.157-159).

Завершується робота загальними аргументованими висновками (с.160-170), які акумулюють основні положення дисертації, і не викликають будь-яких заперечень.

* * *

У результаті критичного аналізу дослідження Оксани Богуш вкажемо й на деякі огріхи та висловимо побажання:

1.Опрацьовуючи спеціальну літературу з обраної теми, Оксана Михайлівна використала достатній науковий апарат, у тому числі й роботи зарубіжних теоретиків. Проте поза увагою лишився ***«Словничок московсько-український»,*** укладений *Андрієм Самохвалівим* (Катеринослав, 1918), у реєстрі якого є *Чумацький шлях, крайнебо, обрій, захід, зоря, звіздар, віз, південь* та ін. Не завадило б скористатися й такою лексикографічною роботою: ***«Lexicon slavo-ruthenicum»***. Edycja i wstęp *Adam Fałowski*: Studia ruthenica cracoviensia 7. – Krakow 2013. 771 с. Бажано було б привернути увагу до УАТ у фольклорних записах, художній літературі та періодиці, де засвідчені саме такі своєрідні явища, якими ігнорувати не маємо права. Адже сумлінно відшукуючи і вводячи їх у науковий обіг, нагромаджується той фактаж, який дає цінну «поживу» для наукових спостережень.

2.Науковий стиль викладу О.Богуш характериється усталеними ресурсами лінгвістичної і астрономічної термінології. Та все ж таки вона не уникає сталого повтору власного кліше на кшталт *серед астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX ст.* (с. 43, 59, 63, 64, 70, 71, 75 і т.д.) та *в астрономічній терміносистемі досліджуваного періоду* (с. 116, 132 і т.д.). Необхідно позбавлятися таких частотних повторів, адже це визначається самою темою дослідження.

3.Характеризуючи те чи інше мовне явище УАТ, дослідниця лише вказує на їх продуктивність чи непродуктивність. Робота, безперечно, виграла, коли б як засіб унаочнення дисертантка ширше використала таблиці, схеми, графіки, діаграми, де б висвітлювалися динамічні процеси їхнього функціонування. Це важлива складова дослідження, якою при сучасних комп'ютерних можливостях друку не можна нехтувати.

4.У рецензованому примірникові дисертації зрідка трапляються друкарські недогляди: а) пропуск літери (*Негативне явище, притаманне УАТ кінця XIX – першої третини XX ст., - це* ***навність*** *(на**я**вність), усупереч вимозі однозначності терміна, полісемії* (с.164); б) неузгоджене керування: *… (астр.) – у часі* ***нову кутове*** *віддалення Сонця та Місяця виносить 0° і оба тіла є в злученні* (ЛФ24(2) [с. 90]; в) стилістичні огріхи: *Як* ***показав*** *фактичний матеріал, в УАТ кінця XIX – першої третини XX ст. синонімія є поширеним явищем…*(с. 71) зам. *Як* ***свідчить аналіз*** *фактичного матеріалу, в УАТ кінця XIX – першої третини XX ст. синонімія є поширеним явищем…Вона* (термінологія – А.П.) *тісно пов'язана з усім лексичним складом мови, внаслідок чого відбувається постійний обмін мовними одиницями як* ***між терміносистемами, так і між термінологією*** *та загальновживаною лексикою* (с. 81-82) зам. *Вона тісно пов'язана з усім лексичним складом мови, внаслідок чого відбувається постійний обмін мовними одиницями як* ***між терміносистемами, так і*** *загальновживаною лексикою.*

5.На основі дібраного фактичного матеріалу роботи бажано б видати монографію, а також посібник і словник для вищих і середніх закладів, що сприяло б пізнанню астрономічних явищ, активізації дослідження інших терміносистем, а також впровадженню у навчальний процес та при укладанні фахових словників.

* * *

Аналіз поданої до захисту дисертації, АКД та публікацій у наукових збірниках ВНЗ України і зарубіжжя дає підстави стверджувати те, що дослідження відзначається ***новизною, актуальністю*** обраної теми та вагомим науковим внеском у розробку сучасної системи української астрономічної термінології. Це *перше монографічне* дослідження, у якому на основі описово-аналітичного, дистрибутивного та статистичного методів аналізу подається ґрунтовне висвітлення організації цієї терміносистеми.

Вагомим внеском для наукових студій є ілюстративний довідник *«Функціонування термів та терміносполучень у лексикографічних джерелах кінця XIX – першої третини XX ст. та в сучасних астрономічних виданнях»* (с. 205-356).

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати будуть використані при укладанні словників та в навчальному процесі вищих і середніх закладів (розділи: лексика, семасіологія, словотвір, етимологія), при написанні курсових, дипломних робіт. Теоретичні набутки та багатий фактичний матеріал знадобляться як фахівцям астрономії, так і філологам, демографам, етнографам, працівникам періодичної преси, майстрам художнього слова.

У цілому ж дослідження відзначається сумлінністю аналізу дібраного добротного матеріалу та його паспортизацією, глибоким знанням фахової літератури, достовірністю узагальнень та висновків, виваженістю рекомендацій, уточненнями до деяких наукових положень.

Оксана Богуш, працюючи над обраною темою, виявила наукові здібності творчого самостійного осмислення важливих процесів у становленні та розвитку української астрономічної термінології кінця XIX першої третини XX століття. Її наукова зрілість є самодостатньою й не викликає будь-яких сумнівів.

Вищенаведені недоліки торкаються лише деяких деталей роботи і не можуть впливати на її високий рівень та загальну оцінку.

Автореферат та 13 публікацій у наукових збірниках ВНЗ України та зарубіжжя повністю відбивають зміст дослідження і дають підстави вважати їх цілком достатніми для ознайомлення наукового загалу з об'єктом, методами та результатами в галузі сучасної астрономічної терміносистеми.

Дисертація ***Оксани Михайлівни Б о г у ш*** *«Українська астрономічна термінологія кінця XIX – першої третини XX століття: тенеза, структура, системна організація»* відповідає *«порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника»*, а її автор заслуговує на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук із спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри мовної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ А.М.Поповський

Підпис професора Поповського А.М. засвідчую:
Проректор С.І.Мінченко

м. Дніпропетровськ
15 жовтня 2015 р.